

невинуватості як передбачений законом наказ вважати в свідомості правоохоронних органів і відповідного суду про невинуватість обвинуваченого трактується як потреба розглядати її окремо щодо кожного процесуального органу, на підставі процесуальних стадій. Процесуальні органи змінюються під час кримінального судочинства і дія презумпції невинуватості визначається залежно від цих змін.

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України. – К.: Наукова думка, 1992. –

С. 18 – 24. 2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. // Права людини. Міжнародні договори України. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 36 – 62. 3. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини // Вісник Верховного Суду України, 1997. – № 3 (вкладна). – с. 113. 4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – с. 141. 5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка – Вид. п'яте, перероблене та доповнене – К.: "Юрисконсульт", КНТ. – 2008. – 896 с. 6. Гончаренко В.Г. Концептуальні питання правової реформи в Україні // Вісник Академії адвокатури України, 2006. – Вип. 5. – с. 25.

Надійшла до редколегії 30.04.10

Б. Малишев, канд. юрид. наук

ВЧЕННЯ РУДОЛЬФА ФОН ІЕРІНГА ПРО МЕТУ В ПРАВІ

У статті аналізуються основні положення праці видатного німецького вченого Рудольфа фон Ієрінга "Мета в праві" (1877р.) як першої ґрунтовної роботи, присвяченої дослідженню телеологічної природи права.

В статье анализируются основные положения труда известного немецкого ученого Рудольфа фон Иеринга "Цель в праве" (1877г.) как первой основательной работы, посвященной исследованию телеологической природы права.

The article is devoted to description of main provisions of work of the prominent German scientist Rudolph von Ihering "Law as a means to an end" (1877) as a first study of teleological nature of law.

Ключові слова: Ієрінг, мета в праві, телеологія права.

Ключевые слова: Иеринг, цель в праве, телеология права.

Kew words: Ihering, purpose in law, teleology of law.

Дана стаття присвячена аналізу основної у творчій спадщині праці видатного німецького правознавця Рудольфа фон Ієрінга ([Rudolf von Ihering], роки життя 1818–1892), що мала назву "Мета в праві" ("Der Zweck im Recht"). Як випливає з самого тексту праці, Р. Ієрінг планував її видати у двох томах. Перший том складався з 8 глав і був опублікований німецькою мовою у 1877 р., а у 1881 р. – перекладений російською мовою [4] (далі ми будемо використовувати саме це видання). На жаль, повноцінний другий том праці так і не вийшов друком: у 1883 р. була опублікована лише вельми велика за обсягом дев'ята глава першого тому (Rudolph von Ihering. Der Zweck im Recht. Zweiter Band. – Leipzig, 1883), яку Р. Ієрінг вважав вже одночасно і частиною другого тому. Цей фрагмент роботи Р. Ієрінга не перекладався російською мовою (однак у 1885р. на нього була надрукована змістовна рецензія А. Гусакова [2], більше того, у фундаментальному коментованому англomовному виданні 1913 р. "Мети в праві" [7] дев'ята глава також відсутня. Втім, незавершений характер праці Р. Ієрінга жодним чином не заважає розглядати її в якості першої ґрунтовної спроби дослідити телеологічну обумовленість правових явищ.

Актуальність обраної теми підтверджується тим, що Р. Ієрінга слід вважати найавторитетнішим вченим у німецькій юриспруденції кінця XIX ст. – початку XX ст., а також надзвичайно впливовим у російській дорадянській юридичній літературі. Як писав у 1882 р. Д. Азаревич, у тогочасній Росії ніхто з теоретиків права не користувався такою популярністю, як Р. Ієрінг [1, с.79].

Р. Ієрінга справедливо вважають розробником самостійного напрямку у праворозумінні – "юриспруденції інтересів", який істотним чином вплинув на розвиток світової юридичної науки у XX ст., а також засновником соціологічного напрямку у європейській правовій думці. У Росії під значним впливом його ідей знаходилися такі відомі дорадянські теоретики права як М. Коркунов та С. Муромцев. Актуальність теми також підтверджується тим фактом, що на сьогодні у вітчизняній та російській юридичній літературі короткі нариси про основні ідеї праворозуміння Р. Ієрінга присутні лише у рамках підручників з історії політичних і правових вчень (наприклад, у підручнику за редакцією О. Лейста [5, с.409], а

також у підручнику з філософії та соціології права К. Жоля [3, с.319-322], однак при цьому немає окремих робіт, присвячених поясненню Р. Ієрінгом телеологічної природи права. В той же час Р. Ієрінг на самому початку своєї роботи вказує, що основна думка цієї праці полягає у тому, що мета є творчою силою всього права, немає правового положення, яке не було б зобов'язане своїм походженням певній цілі [4, с.II].

Методологія Р. Ієрінга: мета та цільова причина. Автор багато уваги приділяє опису різниці між законом причинності та цільовим законом. Він вказує, що не знайшов у наявних філософських працях прийнятної пояснення цільової причини, відтак він був змушений сформулювати його самостійно. Характерним є те, що категорію "мета" автор чітко прив'язує до волі індивіда, але не до метафізичної ідеї. У результаті автор приходить до таких висновків.

Закон причинності діє для неживих предметів ("тому що"), цільовий закон – для живих ("для того, щоб"), проте вони обидва зливаються в одному законі – цільовому законі, як у вищому світостворюючому принципі.

Р. Ієрінг пише, що не правосвідомість створило право; право знає одне лише джерело походження – мету. Матерія підкоряється причинному зв'язку, воля – цільовому. І те, і інше відтворюють у свій спосіб і у своїй сфері лише те, що первинно покладено на них метою. Воля потребує достатньої основи, як і природа. Але у природі ця основа механічного характеру: причина (causa efficiens); для волі основа повинна мати психологічний характер: мета (causa finalis). Немає наслідків без причини (закон причинності). Немає діяння без мети (цільовий закон). Закон причинності – предмет піддається зовнішньому впливу, залишається пасивним; цільовий закон – жива істота, яка приводиться метою у дію, є самодостатньою, вона діє. Причина відноситься до сфери минулого, мета – до сфери майбутнього [4, с.VI, 2].

Розуміння Р. Ієрінгом мети є досить обґрунтованим. Він вірно вказує на подвійний характер мети: з одного боку, цінність, яку вона переслідує, знаходиться у майбутньому, але як явище існує вже у сьогоденні. Так, він пише, що мета відноситься до теперішнього, але зміст мети дається майбутнім. Дійсне і можливе співвідносяться як засіб і ціль. Ціль – це уявлення про майбутнє,

яке воля намагається здійснити. Внутрішній процес утворення волі не підкоряється закону причинності, основою цього процесу є не причина, а мета. Здійснення волі, прояв її у зовнішньому світі підкоряється закону причинності. Перша стадія волі – внутрішня; друга стадія – зовнішня. Саме по собі діяння ніколи не буває метою, а є лише засобом, що веде до мети. Будь-яка причина, по якій вчиняється діяння, може бути перетворена на мету. Тому будь-яка причина у своїй суті є метою. Немає і не може бути безцільних діянь (навіть при примусі; навіть у людей, що вчиняють дії несвідомо). Безкінечний ланцюг причин і наслідків у зовнішньому світі припиняється при будь-якому зіткненні з людською волею. Адже воля підкоряється лише власному закону – цільовому. Людська воля постійно є джерелом причинності у зовнішньому світі. Отже, волю можна назвати початком і кінцем руху причин і наслідків у природі. На волю впливає: 1) природа за допомогою голоду і спраги; 2) людина – за допомогою погроз і насильства [4, с.3, 6-8, 13, 14, 16].

Категорія "інтерес". Для Р. Ієрінга категорія "інтерес" є такою ж важливою, як і категорія "мета". Він пише, що природа бажає, щоб людство існувало. Самозбереження та підтримання роду є необхідною умовою для досягнення цілі природи. Цієї мети природа досягає егоїзмом – насолодою (нагорода), болем (покарання). У природи немає іншого засобу змусити людину служити її цілям, крім як звертатися до її (людини) інтересам. Насолодою та стражданнями природа зв'язує інтереси людей з її цілями [4, с.27-29].

Втім, тут Р. Ієрінг не є методологічно послідовним: він наділяє метою вже не лише людину, а й природу. Так, він зазначає, що природа сама вказала людині шлях, яким він може схилити інших людей до сприяння його цілям: поєднання власної цілі з чужим інтересом. Кожен, піклуючись про себе, сприяє досягненню спільної мети. В більшості випадків право досягає своєї мети лише тому, що залучає на свій бік інтерес людини. Держава досягає своїх цілей так само, як і природа – нагородою та стражданнями. Зацікавлення метою дорівнює інтересу (який мається на увазі при будь-якому діянні). Інтерес – це встановлення зв'язку між метою і діючою особою. Егоїзм та самовідданість – два двигуни людської волі. При самовідданості наслідки дій суб'єкта для іншого є важливим (є метою), а при егоїзмі – ні. Проте не буває діянь для інших, при яких суб'єкт не бажав би чогось і для себе [4, с.30, 35, 36, 42, 43, 45].

Цілі людського існування. При розкритті цього питання Р. Ієрінг власне підходить вже до безпосередньо правової матерії.

Людське життя – сукупність людських цілей. Цілі людського існування поділяються на цілі індивіда і цілі суспільства. Егоїстичні цілі (коли мета суб'єкта – в ньому самому) полягають у самопідтриманні суб'єкта у таких напрямках: фізичному; економічному; юридичному. Мета продовження життя викликала майно (без майна немає забезпеченого майбутнього). Спільною метою фізичної та економічної сфери самопідтримання є юридична ціль, адже без права немає ані забезпечення для життя, ані для майна [4, с.46, 49, 51].

Суб'єктивне право як охорона інтересу. Форма, в якій право в об'єктивному смислі надає охорону обом (фізичному та економічному) інтересам називається "суб'єктивне право".

Мати право означає, що щось існує для суб'єкта і державна влада визнає і охороняє це. Це "щось" буває: 1) ми самі; 2) річ; 3) особа; 4) держава.

Ще є обов'язок, коли суб'єкт існує для іншого суб'єкта (але в сенсі повної мети це є рабство, тому обов'язок є лише одним з моментів загальної мети існування). Обов'язок – це право по відношенню до особи в його впливі на цю особу.

Аспекти розуміння суб'єктивного права (яке включає в себе також і обов'язок третього суб'єкта): 1) я існую для себе; 2) світ існує для мене; 3) ти існуєш для мене (обов'язок).

Метою речі є ніщо інше, як ціль особи, котрих вона (особа) досягає за допомогою цих речей. У зв'язку з цим обов'язкова сила договору – це захист первинної мети від шкідливого впливу наступного роз'єднання інтересів або їх зміни [4, с.51, 53, 55, 57].

Три визначення права. Ґрунтуючись на викладеному, Р. Ієрінг знаходить можливим визначити **право** як систему цілей та систему їх здійснення. Він зазначає, що особа і майно викликають право, а право викликає державу. Автор одну з головних рис права вбачає у його державно-примусовому характері: сфера примусу співпадає з сферою права і держави. Засоби для здійснення своїх цілей держава набуває за допомогою примусу.

Сила, що приводить у рух механізм людського суспільства, є людська воля. Суспільство має примусову силу над людською волею.

У зв'язку з цим вчений уточнює своє визначення: **право** – це правила застосування примусової влади; **право** – це система соціальних цілей, гарантованих примусом [4, с.58, 68, 75, 180].

Держава і право. Тільки в державі право знаходить те, до чого воно прагне: верховне панування над силою. Суспільство функціонує за допомогою винагороди і примусу. Соціальна організація примусу – це держава і право.

Цікавим є міркування автора про те, що головною метою держави є правова ціль, тобто розвиток і забезпечення права. Держава є організацією соціального примусу. Організація соціальної примусової влади має дві сторони: 1) встановлення зовнішнього механізму влади (державна влада); 2) дисципліна застосування влади (право) [4, с. 228, 229, 231].

Основна ідея держави – забезпечення загальних інтересів, тобто інтересів суспільства супротив загрожуючих йому (суспільству) приватних інтересів. Перевага суспільних інтересів над приватними пояснюється тим, що "за загальні інтереси заступаються всі, за приватний – лише індивід" [4, с.218]. Цілі суспільства, що охороняються законом, одночасно є і цілями індивіда. Правовий порядок, що підтримується примусом, надає можливість індивіду реалізувати свої інтереси за рахунок суспільства [4, с.334, 335].

Четверте, "ходяче" визначення права. Р. Ієрінг, цитуючи "ходяче" визначення права, згідно з яким **право** – це сукупність діючих у державі примусових норм, погоджується з ним, спеціально уточнюючи, що держава – єдине джерело норм права [4, с.238].

Цілі права. Один з найважливіших фрагментів праці. Р. Ієрінг класифікує цілі права таким чином: 1) порядок (рівномірність соціального руху); 2) рівність; 3) право у суб'єктивному смислі [4, с.253]. Правовий стан суспільства можливий лише при обов'язковості норм права і для самої держави [4, с.257] (тут Ієрінг використовує вже відому у Німеччині на той час ідею правової держави).

Гарантії права. Вчений вказує на те, що внутрішньою гарантією забезпеченості права є правосвідомість, а зовнішньою – юстиція [4, с.281] (тут, на наш

погляд, переклад є невдалим, адже скоріше за все йдеться не про юстицію, а про правосуддя).

Правосуддя відрізняється від інших державних органів внутрішньою своєрідністю мети та зовнішньою особливістю засобів та форм, якими ця ціль досягається. Мета правосуддя – здійснювати виключно право. Інша державна діяльність хоча також зобов'язана в певній мірі застосовувати право, проте тут приєднується ще один фактор – доцільність. Різниця між правосуддям і органами державного управління полягає у тому, що при правосудді реалізується зв'язана правовою нормою справедливність, а при державному управлінні – вільна доцільність [4, с.282].

Гарантіями незалежності судді є: незмінність, таємниця наради, належне грошове утримання [4, с. 295].

Формальний та матеріальний підхід до права. Р. Ієрінг виділяє формальне та матеріальне визначення права. Формальний вимір права: **право** – це державний примус і норми [4, с.316]. Змістовний вимір права (який автор вважає своїм підсумовуючим визначенням): **право** – це сукупність життєвих умов суспільства, що забезпечуються зовнішнім примусом, тобто державною владою [4, с.321, 371]. Вказані умови поділяються на економічні та "ідеальні" (тобто духовні) [4, с.361].

Всі правові приписи мають за мету індивіда, державу, церкву, союзи, суспільство в цілому [4, с.337].

Наприкінці роботи Р. Ієрінг вказує, що ця її частина була присвячена меті права, а в другій частині він планував розкрити тематику мети в праві [4, с.371]. Повертаючись до думки про необхідність соціального примусу, автор тим не менш вказує, що людиною рухає не лише егоїзм, але і почуття морального обов'язку та любов [4, с.412]. Однак вчений так і не здійснив розгляд вплив цих чинників на право. Втім, сумнівним є те, що Р. Ієрінг наважився би віднести моральний обов'язок та любов до сфери правового регулювання. Отже, право регулює егоїстичні інтереси, з урахуванням того, що суспільний інтерес, що виражається державою, має завжди пріоритет над приватним інтересом.

Перейдемо до висновків. У своїй праці Р. Ієрінг заперечує походження та залежність (методологічну або ціннісну) права від ідеальних чинників (від "правосвідомості"), а зв'язує його з забезпеченням об'єктивно існуючих інтересів людей, що виникають у зв'язку з досягненням ними цілей людського існування (самопідтримання) в фізичній, економічній, духовній сфері. Саме в цьому проявляється відмінність телеології права Р. Ієрінга, від телеології права представників юснатуралізму, які метою права вбачали апіорну ідею.

Розуміння права Р. Ієрінга є етично недостатнім. Вірно пов'язуючи природу права з природою людини, Р. Ієрінг в той же час помилково зводить сутність людини в основному до її егоїстичних проявів і внаслідок цього так само невірно звужує розуміння права до інструмента державного примусу для впорядкування вказаних егоїстичних проявів.

У зв'язку з цим Р. Ієрінг абсолютизує ідею спільного інтересу, яку виражає держава, стверджуючи, що цей інтерес завжди має співпадати з приватним інтересом, а також що спільний інтерес завжди повинен мати пріоритет. Інакшими словами, ідея природних прав людини у концепції Р. Ієрінга поглинається правами держави як колективного суб'єкта і по суті створює базу для державного свавілля. З цієї причини слід погодитися з В. Нер-

сесянцем, який виділяє у теорії Р. Ієрінга значний елемент позитивістського розуміння права [6, с.105].

Р. Ієрінг в якості мети права розглядав порядок (правила) державно-примусового забезпечення певних благ, на які спрямовані інтереси людини. Будучи вірним телеологічному методу, він сутність права вбачав в його меті. Тому за Р. Ієрінгом правом є по суті система цілей та система засобів їх досягнення. Однак, поперше, автор залишив вказане визначення без конкретизації у юридичній площині, а по-друге, Р. Ієрінг є непослідовним у чіткому розділенні цілей від засобів. Так, у його класифікації цілей права в одному ряду опиняються як зовнішні по відношенню до права явища (цілі у строгому смислі слова) – порядок, рівність, так і внутрішні до права явища (по суті – засоби для досягнення зовнішніх цілей) – право у суб'єктивному смислі. Отже, Р. Ієрінг невірно розглядав суб'єктивні права в якості зовнішніх цілей права. Крім того плутанину вносить і твердження автора про те, що метою приписів права є суб'єкти права. Тобто вчений, в цілому вірно вказуючи на множинність як внутрішніх, так і зовнішніх цілей права, не розкрив їх співвідношення та взаємодію.

З іншого боку, Р. Ієрінг, пропонуючи своє завершальне визначення права, фактично отожднює право з відносинами, які регулюються його нормами. Втім, є очевидним, що поняття змісту права не може бути повністю з'ясовано через аналіз предмету впливу його норм. Такий підхід не розкриває істотних ознак права як регулятора суспільних відносин.

Однак заслугою Р. Ієрінга є те, що він напроти вагу позитивістам не зводив право до системи норм – це для нього лише формальний вимір права, і на противагу юснатуралістам не обумовив функціонування права морально-філософською апіорною категорією, яка не має практичного регулятивного виміру. Натомість вчений у руслі соціологічного праворозуміння здійснив спробу довести, що зміст права походить від суспільних відносин, рушієм яких виступають інтереси людей та їх колективів (держава, суспільство).

1. Азаревич Д. Рудольф фон Ієрінг / Д. Азаревич // Журнал гражданского и уголовного права. – 1882. – Декабрь. Кн. 9. – С.79-122.
2. Гусаков А. Общественно-телеологическая теория нравственности / А. Гусаков // Юридический вестник. – 1885. – № 8. – С. 658-675.
3. Жоль К.К. Философия и социология права: учеб. пособие. – К.: Юриком Интер, 2000. – 480 с.
4. Ієрінг Р. Цель въ правъ. Первый томъ / Ієрінг Р. – Спб.: Издание Н.В. Муравьева, 1881. – 412 с.
5. История политических и правовых учений. Учебник / Под ред.: Лейст О.Э. – М.: Юрид. лит., 1997. – 576 с.
6. Нерсесянц В.С. Философия права. Учебник для вузов. – М.: Норма, 2005. – 656 с.
7. Ієрінг Р. von. Law as a means to an end. – Boston: The Boston Book Company, 1913. – 483 p.

Надійшла до редколегії 30.04.10